

*Лагдан С. П.,
старший викладач кафедри українознавства
Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна*

СКЛАДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТІВ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ОСНОВ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ)

Анотація. Стаття присвячена характеристиці гібридних складних термінів галузі залізничного транспорту, до складу яких входять міжнародні терміноелементи та національні основи. За кількістю словотвірних елементів такі терміни бувають дво-, три- й чотирикомпонентні. З'ясовано структуру термінів-комполітів, їх морфологічну належність. Проаналізовано продуктивність міжнародних терміноелементів, що стоять у препозиції чи постпозиції, у поєднанні з національними основами. Визначено кількісний склад гібридних термінів.

Ключові слова: міжнародні терміноелементи, словотвірна модель, терміни-комполіти, національні основи, продуктивність термінотворення

Постановка проблеми. Процес формування й удосконалення національних терміносистем, що активізувався з проголошенням незалежності України, неодмінно супроводжується з'ясуванням місця в них запозичень. Звичайно, жодна мова не обходиться без іншомовних слів, особливо значна їх частка в термінології, зокрема науково-технічній, оскільки розвиток науки й техніки, що має поступальний характер, породжується зусиллями не одного, а взаємодією багатьох фахівців, які репрезентують різні національні наукові школи. «Сучасний аналіз галузевих мікросистем дає змогу констатувати: близько 40% у них посідають слова, запозичені з інших мов» [1, с. 129].

Серед запозичень на особливу увагу заслуговують міжнародні терміни (інтернаціоналізми). Утворені здебільшого з грецьких чи латинських коренів, вони поширені в багатьох мовах і відзначаються високою точністю номінації спеціальних понять. Інтернаціоналізми – це й самостійні слова, й окремі морфеми – основи, префікси, суфікси, що отримали назву міжнародних терміноелементів. І. Кочан зазначає, що «терміноелемент (далі – ТЕ) – це лише частина терміна, виражена морфемою або словом, що передає ознаки поняття. Крім того, ТЕ має завжди фіксовану позицію і змістову єдність (єдине значення)» [2, с. 9]. Мовознавець виділяє такі їх словотвірні можливості: поєднання між собою, приєднання до іншомовних слів та поєднання з національними основами (словами) [2, с. 13], що засвідчує їх високу дериваційну продуктивність.

Процес утворення гібридних термінів А. Д'яков та ін. аналізують так: «Бувають випадки, коли запозичення, яке увійшло до тієї чи іншої мови, починає членуватися. Спричинено це тим, що до тієї ж мови надходять й інші слова зі спільним коренем або будь-яким іншим афіксом. Таким чином, афікс, який починає зустрічатися у більш ніж одному терміні, нерідко стає продуктивним і починає використовуватися у нових термінах, побудованих із використанням як елементів рідної мови, так й іншомовних елементів» [3, с. 110].

Погоджусь з висновком мовознавців про те, що терміноелементи зі статусом міжнародних органічно співіснують у термінології з лексемами власної мови. Зокрема, Т. Панько та ін. акцентують, що «інтернаціоналізація термінологічних систем є одним із природних і вагомих шляхів їх самобутнього розвитку» [1, с. 130]. Цю думку поділяють й інші: «... термінологія багатьох галузей знань різних мов свої лексичні засоби запозичає звідусіль, що робить її склад надто строкатим, поєднуючи в собі національні та інтернаціональні елементи» [4, с. 226].

У вітчизняному мовознавстві досліджено специфіку й словотвірні можливості міжнародних терміноелементів загалом, а також їх місце в дериваційних процесах окремих терміносистем. Використання міжнародних терміноелементів у термінології залізничного транспорту ще не було об'єктом наукового дослідження, та й комплексного аналізу словотвірно-структурних особливостей зазначеної терміносистеми не проводилось. Цей факт і визначив актуальність нашого дослідження.

Ця стаття є продовженням наукових розвідок про місце міжнародних терміноелементів у залізничній галузі. **Метою статті** є аналіз структури композитних лексем, утворених складанням міжнародних терміноелементів і національних основ, з'ясувати продуктивність означених елементів у термінотворенні. Джерельною базою для проведення дослідження стали спеціальні словники залізничних термінів [59], підручник із загального курсу залізниць [10], а також словники, за якими уточнено статус міжнародних терміноелементів: тлумачний [11] та іншомовних слів [12–13]. Вибірка склала 254 терміноодиниці.

Таблиця 1

Походження	Позиція	Препозиційні		Постпозиційні	Усього
		основи	префікси		
Грецькі		31	7	19	57
Латинські		8	8	2	18
Французькі		2	1	–	3
Англійські		1	–	–	1
Італійські		1	–	–	1
Усього		43	16	21	80

Загалом у творенні термінів-композитів залізничного транспорту беруть участь 80 міжнародних терміноелементів (далі – ТЕ), що виступають щодо інших твірних основ у препозиції чи постпозиції (див. табл. 1).

Проте не всі міжнародні ТЕ поєднуються з власномовними основами, а лише 31, із них 19 – грецького походження.

Залізничні терміни-композити з міжнародними ТЕ й національними основами поділяють на дво-, три- й чотирикомпонентні. За морфологічними ознаками ці терміни є іменниками, прикметниками (зокрема віддієслівного утворення), рідше – дієсловами, переважно дієприкметниками. У двокомпонентних утвореннях, які становлять найбільшу групу, морфологічну належність диктують саме українські твірні основи, оскільки міжнародні ТЕ стосовно них займають здебільшого препозицію. Окрім цього, специфікою такого основоскладання є те, що українські основи виступають самостійними термінами, тобто міжнародні ТЕ поєднуються з ними безпосередньо, без додаткових словотвірних засобів, зокрема суфіксів.

Словотвірні моделі двокомпонентних термінів із препозиційними ТЕ такі:

1) ТЕ грецького походження + український термін. Досить продуктивними є такі ТЕ: **авто** (*гальмо, гальмовий, дорога, дорожній, зчеплення, зчеплювання, зчепний, навантажувач, перемикач, шлях*), **гідро** (*вузол, піднімач, привід, прилад, сіяння, споруда, установка, штовхач*), **енерго** (*господарство, ємний, ємність, мережа, носій, оснащеність, поїзд, потяг, постачання, силовий, установка*), **пневмо** (*затискач, колісний, коток, лецата, навантажувач, насос, обдування, обдувний, розвантаження, розвантажувач*), **теле** (*вимірювання, вимірювальний, захист, керування, керований, передача, покажчик, управління, установка*), **термо** (*вологість, обробка, оброблення, обробляння, пара, стійкий, стійкість, тривкий, тривкість*). Меншу продуктивність виявляють ТЕ: **механо** (*оснащеність, складальник, складальний*), **аеро** (*вишукування, поїзд*), **анти** (*накипін, окислювач*), **мікро** (*вимикач, перемикач*). Малопродуктивними є ТЕ: **сейсмостійкість, стереопара**. А найбільше грецько-українських композитів утворено з ТЕ **електро** (*безпека, вимірювальний, господарство, двигун, дуговий, живлення, завідний, запобіжник, захист, зварення, зварювання, зварювальний, зварник, зварювач, іскровий, кнопковий, лічильник, мережа, навантажувач, нагрівник, нагрівання, нагрівний, обігрівання, обігрів, обмотка, обладнання, опалення, осадження, осаджування, освітлення, освітлювальний, передача, підігрівання, підіймач, підйомний, піднімальний, підіймальний, піч, поїзд, потяг, постачання, привід, приймач, прилад, провід, проводка, провідність, рухомий, рушійний, силовий, струм, тяга, тяговий, установка, устаткування, щит*);

2) ТЕ латинського походження + український термін. Продуктивність у поєднанні з національними основами виявляють такі латинські елементи: **вібро** (*вимірювальний, дуговий, занурювач, захист, захисний, коток, молот, очищення, обчищення, очищення, обчищення, перетворювач, поглинання, розпушник, розпушувач, ущільнення, ущільнювання, ущільнювач*), **радіо** (*випромінювання, вузол, зв'язок, мовлення, обладнання, обладнування, устаткування, устатковування, хвильовий*), **турбо** (*бур, буріння, нагнітач, наддування, наддувний, насос, насосний, поїзд*), **контр** (*будка, вантаж, гайка, клин, пара, поршень, привід, приводний*). Менш придатними до поєднання з власномовними основами є ТЕ:

мото (*поїзд, потяг*), **супер** (*обмазка, поїзд, сплав*), **ультра** (*звук, звуковий*). Малопродуктивним є латинський елемент **інфра**, з ним зафіксований лише один гібридний термін – **інфрачервоний**;

3) ТЕ французького походження + український термін. Хоча у творенні гібридних термінів бере участь лише один французький елемент **газо**, проте поєднується з 32 українськими лексемами: **газо** (*вбирач, вимірник, вимірний, збірник, збирач, зварювання, зварювальний, зварник, зварювач, наповнювальний, насосний, непроникний, непроникність, очисний, поглинач, подібний, полуменевий, постачання, провід, провідний, провідність, проникний, проникність, розрядний, розподіл, розподілення, розподільний, розподільник, різальник, тривкий, уловлювач, уловлювальний*);

4) ТЕ англійського походження + український термін. Ця модель малопродуктивна, вона представлена лише одним композитом – **сервопривід**;

5) міжнародний ТЕ + національна основа + нульова суфіксація: **автозчеп, гідронамив, пневмообдув**. Продуктивність у цій моделі виявляє українська дієслівна основа **-воз**, з якою утворені терміни **електровоз, мотовоз, турбовоз**. Композит **мотовоз** став твірною основою для похідного прикметника **мотовозний**;

6) міжнародний ТЕ + національна основа + український суфікс (малопродуктивна модель): **газодувка**.

Незначною продуктивністю у творенні гібридних термінів-композитів характеризуються міжнародні постпозиційні ТЕ – грец. **граф, фор**, лат. **фікація**: **поїздограф, світлофор** (похідний дериват **світлофорний**), **теплофікація** (похідні дієслівні деривати з українськими суфіксами **теплофікувати** → **теплофікований**).

Під час творення трикомпонентних термінів однокоренева основа приєднується до самостійного двокореневого терміна, причому міжнародний ТЕ може виступати або окремою основою, або входити до складу двокомпонентного терміна, або двокомпонентний дериват може складатися з двох міжнародних ТЕ. Таким чином, словотвірні моделі трикомпонентних термінів будуть такі:

1) ТЕ + двокомпонентний український термін: **електро** (*гайковерт, повітророзподільник, шпалопідбійка, шпалопідбійник*), **турбо** (*повітродувка, повітродувний, паровоз*), **стереодалекомір, контркривошип;**

2) ТЕ + (ТЕ + національна основа): **аеро** (*фотозйомка, фотознімання, фотознімок*), **електро** (*газозварювання, газозварник*), **газо** (*електрозварник, турбовоз*);

3) національна основа + інтерфікс **-е-, -о-** + (ТЕ + ТЕ): **вісе-кілометр, поїздо-кілометр, багатокілометровий**;

4) національна основа + (ТЕ + іншомовна основа): **теплоелектростанція, теплоелектроцентрально**;

5) ТЕ + (іншомовна основа + національна основа): **автобетономішалка**;

6) національна основа + (ТЕ + національна основа): **паротурбовоз**;

7) (ТЕ + ТЕ) + (інтерфікс **-о-**) + національна основа: **геолог + о + (розвідка, розвідування, розвідувальний, розвідник), кіловат-година**;

8) (ТЕ + національна основа) + інтерфікс **-о-** + національна основа: **електровоз + о + (будування, будівний)**;

9) (ТЕ + національна основа) + інтерфікс **-о-** + іншомовна основа: **електровозоремонтний**.

Таблиця 2

ТЕ	К-сть термінів	ТЕ	К-сть термінів	ТЕ	К-сть термінів
Композити з грецькими ТЕ (142 одиниці)					
електро-	66	теле-	9	мікро-	2
авто-	12	термо-	9	стерео-	2
енерго-	11	механо-	3	-фор	2
пневно-	11	аеро-	2	-граф	1
гідро-	9	анти-	2	сейсмо-	1
Композити з латинськими ТЕ (60 одиниць)					
вібро-	18	радіо-	9	-фікація	3
турбо-	11	мото-	4	ультра-	2
контр-	9	супер-	3	інфра-	1
Композити з французькими ТЕ (33 одиниці)			Композити з англійськими ТЕ (1 одиниця)		
газо-	33	серво-	1		

Чотирикомпонентні терміни творяться від самостійних дво- і трикомпонентних терміноодиниць за такими словотвірними моделями:

1) ТЕ + ТЕ + двокомпонентний український термін: *електропневмокостилезабивальник*;

2) іншомовний термін + інтерфікс **-о-** + (національна основа + ТЕ + ТЕ): *вагоно-вісе-кілометр*;

3) двокомпонентний український термін + (ТЕ + ТЕ): *паровозо-кілометр*.

Як бачимо, три- й чотирикомпонентні терміни можуть мати у своєму складі два міжнародні ТЕ, проте їх кількість незначна: 15 двокомпонентних і 3 чотирикомпонентних терміни. Більшість гібридних термінів містять один ТЕ – 236 одиниць. Продуктивність міжнародних ТЕ у поєднанні з національними основами показана в табл. 2.

Таким чином, можемо констатувати: міжнародні ТЕ добре адаптувалися в українській мові, оскільки активно поєднуються не лише з іншомовними, а й національними основами; однозначність, точність, відсутність емоційно-конотативного забарвлення забезпечує їм високу здатність до термінотворення; складання міжнародних ТЕ і національних основ є продуктивним способом творення термінів залізничної галузі. Перспективу подальших наукових пошуків ми вбачаємо у дослідженні національних терміноелементів та їх співвідношення з міжнародними.

Література:

- Панько Т., Кочан І., Пацюк Г. Українське термінознавство: підручник. Львів: Світ, 1994. 216 с.
- Кочан І. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові: автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2006. 40 с.
- Д'яков А., Кияк Т., Буделько З. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.
- Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / відп. ред Л. Симоненко. Київ: Наук. думка, 1993. 237 с.
- Малий російсько-український словник залізничних термінів. Київ: Транспорт України, 1992. 48 с.
- Російсько-український словник залізничних термінів / Л. П. Ватуля, В. С. Фоменко; за ред. Ю. В. Соболева. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: Транспорт України, 2000. 484 с.
- Російсько-український термінологічний словник: Вагони та вагонне господарство. Локомотиви / укл. : Б. Боднар, О. Бочарова, В. Колбун]. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2005. 163 с.
- Словник основних транспортних і суміжних термінів / уклад. Б. Торопов. Київ: Державний економіко-технологічний університет транспорту, НВО ГППРОТРАНС, 2013. 200 с.
- Технический железнодорожный словарь / Н. Васильев и др. Москва, 1941. URL: <http://enc-dic.com/railway>.
- Корнійчук М., Липовець Н., Шамрай Д. Технологія галузі і технічні засоби залізничного транспорту : у 2-х ч. : підручник. Київ: Дельта. Ч. 1 (розділи 1–6). 2006. 500 с. Ч. 2 (розділи 7–14). 2007. 424 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
- Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / укл.: Л. Пустовіт та ін.. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
- Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1974. 775 с.

Ладан С. П. Сложение международных терминологических элементов и национальных основ (на материале терминологии железнодорожного транспорта)

Аннотация. Статья посвящена характеристике гибридных сложных терминов отрасли железнодорожного транспорта, в состав которых входят международные терминологические элементы и национальные основы. По количеству словообразовательных элементов такие термины бывают дво-, три- и четырехкомпонентные. Определена структура терминов-композиций, их морфологическую принадлежность. Проанализировано продуктивность международных терминологических элементов, стоящих в препозиции или постпозиции, в сочетании с национальными основами. Определено количественный состав гибридных терминов.

Ключевые слова: международные терминологические элементы, словообразовательная модель, термины-композиции, национальные основы, продуктивность терминообразования.

Lahdan S. Formation of the international terminology elements and national foundations (based on terminology of the railway transport)

Summary. This article is devoted to the description the hybrid complex terms of the railway transport industry, which includes international terminology elements and national bases. There are two-, three-, and four-component terms. The structure of terms-composites, their morphological belonging is revealed. The productivity of the international terminology elements in the preposition or postposition, in combination with national bases is analyzed. The quantitative composition of hybrid terms is determined.

Key words: international terminology elements (TEs), word-formation model, terms-composites, national fundamentals, productivity of terminology.